
UDK 808.67-087

808.67-41

Prethodno priopćenje

Prihvaćeno 14.05.1998.

Владимир Жобов
Софийски универзитет, Софија, Бугарија

ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈА И АКУСТИЧНА ФОНЕТИКА

DIJALEKTOLOGIJA I AKUSTIČKA FONETIKA

SAŽETAK

U članku se pokušava pokazati kako je u proučavanju dijalektalne fonetike, posebno kada se radi o samoglasnicima, značenje akustičkih podataka veće od značenja podataka dobivenih na drugi način. Dva su razloga toj tvrdnji. Metode artikulacijske instrumentalne fonetike, uključujući i rengenske analize, izvode se samopromatranjem istraživača, što jedva da je prihvatljivo u dijalektologiji. S druge strane, akustički su podaci značajni, jer se samoglasnici sastoje od formanata više nego od artikulacijskih pokreta, što nam je potvrdila fonetska teorija. Ovu tvrdnju potkrepljuju dvije glasovne promjene u bugarskim dijalektima. Kao prvo u dijalektu Erkech postoje dvije varijante samoglasnika /a/, koje su artikulacijski različite ali akustički vrlo slične i funkcionalno ekvivalentne — to su srednji otvoreni zaokruženi samoglasnik i stražnji otvoreni nezaokruženi samoglasnik. Slične varijante centraliziranog poluzatvorenog nezaokruženog samoglasnika postoje u dijalektima Hvoyne, Banata i u nekoliko sela u Rodopima. Ove se glasovne promjene tumače kao dio lančanih pomaka u dijalektalnim sustavima.

Ključne riječi: *dijalektologija, akustička fonetika, bugarski jezik*

Големите възможности на инструменталната фонетика никога не са били оспорвани, но въпреки това приложението на нейните методи в диалектии проучвания сериозно изостава в сравнения с проучванията върху книжовните езици. Те биха помогнали най-вече при регистриране и описание на звукове, които липсват в книжовния език. В български такива са например *é* (широко *e*), *ó* (широко *o*), *é* (тясно *e*), *и* (билабиална звучна проходна съгласна), *h* (ларингална беззвучна проходна съгласна) и др. (по-липса на по-кратък и ясен термин ще ги наричам особенни гласни и съгласни). Не е чудно, че те предизвикват най-много спорове - съществуват ли въобще и правилно ли са описани. Най-често в диалектните описания, особено по-старите, изчерпателни фоиетичии описания се предлагат само за особените звукове. За останалите се приема, обикновено мълчаливо, че съвпадат със съответните звукове в книжовния език, т.е. че за тях би трябвало да важи същото, което е написано за тези звукове в описанията на книжовната фонетика. В българската диалектология това е преодоляно най-вече в книгата за банатския говор от Стойко Стойков (Стойков 1967). Фоиетичиото описание на особените гласни и съгласни обаче често затруднява изследвачите на българските диалекти. За това свидетелства голямата пъстрота и неустановеност в публикуваните описания и текстове. Несъответствията при определянето на тези звукове се дължат на различната фоиетична подготовка на записвачите, на неизбежната субективност на аудитивния анализ, а не е изключено понякога и на предвзети становища.

Друг важеи и често пренебрегван въпрос е дали зад използваните еднакви транскрипционни символи действително се крнят еднакви звукове. Високата централна незакръглена гласна в павликияския говор и дифтонгът *ъй* в чечкия говор например се отбелязват се едни и същ символ - *ъ*, въпреки че са различни звукове.

Инструменталиата фонетика би могла да допринесе за решаването на тези проблемни. Спецификата на диалектното проучване обаче прави трудно приложими, ако не и невъзможни, редица инструментални методи, които биха дали ценни данни за артикулацията на диалектните звукове - палатограмн, лабнограмн, рентгенография, различни методи за проучване на движението на мекото небце (например назография). Тези методи могат да се приложат само като самонаблюдение на изследователя - дори и само заради това, че е трудно да се мотивират носителите на диалекта да

участват в експеримента, като запазят естествениото си езиково поведение и в същото време не нарушават различни ограничения на процедурите. За да бъдат обаче приемливи резултатите от самонаблюдението, изследователят трябва да е сигурен, че перфектно е овладял диалектния звук, а и в този случай мисля, че колегите му ще останат скептични.

Тези неудобства не важат за спектралния анализ. Неговото голямо предимство в диалектологията е, че той дава възможност да се работи с магнитофонен запис (разбира се, с високо качество), а това означава, че в много голяма степен може да се запази спонтанният характер на диалектната реч в нейната естествена среда. Според Питър Ладефогед спектралният анализ дава много надеждни данни за следните фонетични параметри: относителни качества на гласните; начин на артикулация; относителна скорост на движение на артикулиращите органи. Пак според неговой не е подходящ за проучване на различни степени на иазализация или за различаване на близки едно до друго места на артикулация (Ладефогед 1993, 210-211). Особено ефикасен може да бъде спектралният анализ при проучване на гласните. При тях именно формантната структура е, която е релевантен обект за описание и това е забелязано и от фонетични, занимаващи се с практическо обучение в произношение. Така според Данъл Джоунс "съгласните по правило се усвояват най-добре с насочване на вниманието към мускулните и осезателните усещания, докато при гласните е необходимо да се обръща внимание на акустичното качество на звуковете" (Джоунс 1962, 26). При изговора на гласни съществуват редица компенсаторни механизми, които позволяват да се постига характерната за една гласна формантна структура по не напълно еднакъв начин от различни информатори. От многото изследвания в това отношение тук може да се посочи Ладефогед и др. 1972.

Българските диалекти също предлагат примери за по-голямата важност на акустичния състав на гласните. Особено характерно е развитието на фонетичната система на еркекия говор (Голица, Варненско и Козичио, Поморийско). В този говор *ж*, *ъ* и *ы* се застъпват от *ѐ*. За разлика от тетевенския говор например *ѐ* в еркекия говор е максимално отворена предна незакръглена гласна. Така тя навлиза в аудитивното пространство на *а* и *я* избутва назад, с други думи, задейства се механизъмът, познат като верижна промяна, който е частен случай на явлението "запазване на системата" или "запазване на полезните фонологични противопоставяния" (Мартини

1960; по-подробно за верижните промени вж. например у Лабов 1994, 113-193) "Назад" тук е употребено имеио в аудитивен смисъл, защото на артикулационно равнище оттеглянето на а във вокалиото пространство се реализира по различен начин, т.е. с движения на различни артикулационни органи се постига сходен и понякога с едва забележима разлика акустичен ефект.

След лабиална съгласна или група съгласни, в които една е лабиалиа, се изговаря отворена закръглена, но не изразено задна гласна, която може да се отбележи със знака *ɒ* от международната фонетична азбука (МФА) и която традиционно се нарича лабиално (или лабиализувано) *a*. След веларна съгласна се изговаря силно изтеглена назад отворена незакръглена гласна (*ɔ* в МФА; условно може да се нарича задно *a*), която е почти генерализирана и след дентални съгласни. Например: *бѡба, мѡна, малкѡ, улажнѡ; кѡза, кѡт, кѡша*.

Задният изговор на *a* е отбелязан от почти всички изследвачи на говора: Милетич 1903, 104; Ст. Стойков 1956, 353. Не е случайно, че и първият, който дава сведения за еркечкия говор - Г. Г. Димитров, - записва не *e* и *a*, а *a* и *ɔ* (Димитров 1895, 23).

Двата варианта - лабиалното и задното *a* - са твърде близки в акустично отношение и аудитивно са трудно различими. В акустично отношение разликата от обикновеното (общобългарско) *a* е в понижената стойност на F2 и в по-малката степен на F3, като F1 запазва почти запазва стойността си - намаляване има в някои случаи с около 50 Hz. При F2 това намаляване е около 200-250 за F2 и около 150 Hz за F3. Малко по-голямо обикновено е понижаването на F2 при лабиалиото *a*.

На артикулационно равнище описаният ефект се постига по следните иачии. При лабиалио *a* устните са съвсем леко издадени напред и закръглени, което води до увеличаване на предната резонаторната кухина и съответно до понижаване на формантните честоти, много по-силно на F2. При артикулация на задно *a* акустичният ефект е почти същият, защото съотношението на резонаторните кухини се променя по сходен иачии - отдръпването на езика по назад води до увеличаване на предната резонаторна кухина, а намаляването на задната се компенсира от понижаването на ларинкса, което съпровожда изтеглянето на езика назад. Разликата между двете гласни, макар и трудно доловима, е налице и се състои в по-ниската стойност на F2 при

лабиалното *a*. Това е типичен случай, при който звуковата промяна е започнала с усилване на вече съществуващи алофонни варианти (Охала 1989). Акустичната близост на *o* и *o* позволява, разбира се наред с дистрибуцията им, те да функционират като варианти на една фонема.

Подобно е развитието на гласната *ъ* в някои родопски говорни. В хвойненския говор, в говорите на Върбина, Ардинско и Лещак, Маданско, както и в банатския говор, гласната *ъ* е аудитивно преместена назад. За разлика от еречкия говор тук различните артикулационни стратегии се срещат не толкова заедно, колкото се прилагат в различни диалекти. Изглежда, че преместването (имам предвид аудитивно преместване) назад на *ъ* става и по различни причини. Във Върбина и в банатския говор то е проява на верижна промяна, предизвикана от централизацията на *и* в *ы*. В хвойненския говор по-задно *ъ* се изговаря след меки съгласни, което е случай на дисимиляция или по-точно на нормализиране на качеството на гласната (Охала, Фийдър 1991). Това е звукова промяна, при която слушащият елиминира признак на гласната поради това, че го смята за дължащ се на качеството на предходната съгласна. В случая формантите преходни на меката предходна съгласна, които се възприемат като признак предност (или най-малкото не-задност) на гласната, се елиминират като автоматична последница от характера на съгласната и гласната се нормализира като задна, т.е. без палатализиращия ефект на съгласната.

В хвойненския и в банатския говор аудитивното преместване назад става чрез по-заднен изговор (т.е. изговаря се гласна, която може да се означава със знака $\wedge$ от МФА, докато във Върбина преобладава изговор на слабо закръглена гласна, при която обаче няма изразено изтегляне на езика назад. За такава гласна може да се употреби знакът υ .

Посочените примери нямат за цел да омаловажат всякакви надеждни данни, които могат да се получат за артикулацията на гласни. Те обаче при всички случаи са съпътстващи и значението им се отнася по-скоро до общата фонетична теория, отколкото до описанието на отделен говор. Дори когато се използват традиционните артикулационни термини като предни - задни, тесни - широки, закръглени - незакръглени по-скоро са превод в артикулационни термини на аудитивните впечатления на изследвателя.

Данните от акустични изследвания на диалект имат и друга, чисто прагматична специфика в сравнение с изследването на книжовните езици. Сами по себе си

числените стойности на формантите на диалектните гласни не представляват знание, което е интересно само по себе си, въпреки че придават на изложението обективен вид. Ако акустичните данни за звуковете в книжовните езици представляват сами по себе си достатъчен интерес, то е и поради връзката им с модерни направления като синтез на реч и автоматично разпознаване. Вероятно с изключение на проблемите на гласовата идентификация, тези проблеми не са свързани с традиционните диалекти. Ценността на акустичните данни в диалектното проучване се изразяват в подлагането на строга проверка на факти (или хипотези) и оттук - тяхното потвърждаване или отхвърляне.

ЛИТЕРАТУРА

- Джоунс 1962 - Jones, D. An outline of english phonetics. 9th ed., Cambridge, 1962.
- Димитров 1895 - Димитров, Г.Г. Княжество България. част I, Пловдив, 1895.
- Аабов 1994 - Labov, W. Principles of Linguistic Change, vol. 1. Internal Factors. Blackwell, 1994.
- Ладефогед 1993 - Ladefoged, P. A Course in Phonetics. Third Edition. Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1993.
- Ладефогед и др. - Ladefoged, P., J. DeClerk, M. Lindau and G. Rapcun. An Auditory Motor Theory of Speech Production. - UCLA Phonetic Laboratory, Working Papers in Phonetics 22, 48-76, 1972.
- Мартине 1960 - Мартине, А. Принцип економии в фонетических изменениях. Москва, 1960.
- Милетич 1903 - Miletic, Lj. Das Ostbulgarische. Wien, 1903.
- Охала 1989 - Ohala, J. Sound Change is Drawn from a Pool of Synchronic Variation. - Language Change. Contribution to the Study of Its Causes. Trends in Linguistics, Studies and Monographs 43, Mouton de Gruyter, 1989.
- Охала, Фийдър 1991 - Ohala, J. D. Feder. Listeners' Normalisation of Vowel Quality is Influenced by 'Restored' Consonantal Context. *Phonetica* 1991; 51: 111-118.
- Стойков 1956 - Стойков, Ст. Днешното състояние на еркекия говор. - Известия на Института за български език, кн. IV, 1956.
- Стойков 1967 - Стойков, Ст. Банатският говор. София, 1967.

Vladimir Zhobov
Sofia University, Sofia, Bulgaria

DIALECTOLOGY AND ACOUSTICAL PHONETICS

SUMMARY

The paper is an attempt to demonstrate that in the study of dialect phonetics, especially when vowels are concerned, the significance of acoustical data overweighs data obtained in other ways. There are two reasons for for this claim. The methods of articulatory instrumental phonetics, and also of X-ray analyses, are usually performed as self-observations of the investigator, which is hardly acceptable in dialectology. On the other hand, acoustical data are important because vowels consist of formants rather than articulatory movements, as has been asserted in the phonetics theory. This claim is backed with two sound changes in Bulgarian dialects: In the Erkech dialect there are two varieties of the vowel /a/ wich are articulatorily different but acoustically very similar and functionally equivalent - centralized open rounded vowel and back open unrounded vowel. Similar varieties of the centralized half-closed unrounded vowel exist in the dialect of Hvoyna, Banat, and several villages in the Rhodopes. These sound changes are interpreted as part of chain-shifts in the systems of dialects.

Key words: *dialectology, acoustic phonetics, Bulgarian language*